

UYGURLARIN KARLIK OYUNU VE NİMŞEHİT’İN “QARLIQNAME” ŞİİRİNİN DİL ÖZELLİKLERİNE BİR BAKIŞ

Kaan KAHRAMAN*

Özet: Günümüzde çoğunluğu Müslüman olan Uygur Türkleri, Çin’in kuzey batısındaki Sincan Uygur Özerk Bölgesinde yaşayan, yaklaşık nüfusu 12 milyon olan Türk kavimlerinden biridir. Uygur Türkleri, kadim Türk kimliğini temsil eden Türk topluluklarının en önemlilerinden biri olarak bilinir. Uygur şairleri, ozanları, edipleri kültürel hayatlarında süregelen uygulamaları ve halk kültürü ile ilgili unsurlara eserlerinde yer vermektedirler. Bu noktada karşımıza çıkan önemli isimlerden birisi asıl adı Armiye Ali Sayrami olan “Nimşehit” mahlaslı şairdir. Nimşehit başlangıçta halk tarzı şiirler yazarken daha sonraları ise Uygur toplumunun içinde bulunduğu durumdan dolayı toplumsal içerikli şiir anlayışına yönelmiştir. Bu bildiri metninde, Uygur Türklerinin halk kültüründe önemli bir yeri ve işlevi olan “Karlık Oyunu” Nimşehit’in “Qarliqname” adlı şiiri çerçevesinde ele alınmıştır. Karlık Oyunu, yılın ilk karının yağması ile birlikte oynanmaya başlanan mevsimsel bir oyundur. Bu oyunda “karlık mektubu” olarak isimlendirilen, içerisinde karlık oyunu çerçevesinde yapılması ve yerine getirilmesi gereken isteklerin yazılı olduğu mektup önemli bir yer tutar. Çalışmanın ilk bölümünde “Qarliqname” şiiri çerçevesinde bu oyunun Uygurlardaki yerine değinilmiştir. İkinci bölümde, “Qarliqname” şiiri şekil bilgisi yönünden incelenmiştir. İnceleme, Yeni Uygur Türkçesinin de tarihi kökü olan Çağatay Türkçesi ile şekil bilgisi bakımından karşılaştırmalı olarak incelenmiştir. Sonuç bölümünde, elde edilen veriler tablolar halinde karşılaştırmalı olarak özetlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Uygur Türkleri, Karlık Oyunu, Yeni Uygur Türkçesi.

An Examination Of The Karlık Game In Uyghur Folk Culture And The Linguistic Features Of Nimşehit’s Poem “Qarliqname”

Abstract: The Uyghur Turks, a Turkic ethnic group predominantly adhering to Islam, constitute a significant community residing in the Xinjiang Uyghur Autonomous Region in northwestern China, with an estimated population of approximately 12 million. As one of the most prominent representatives of the ancient Turkic identity, the Uyghur people have preserved a rich cultural and literary heritage. Uyghur poets, bards, and writers frequently integrate elements of traditional folk culture and long-standing sociocultural practices into their literary compositions. Among these literary figures, one of the most noteworthy is the poet who wrote under the pseudonym “Nimşehit,” whose real name was Ali Sayrami. While Nimşehit initially composed poetry in the folk tradition, he later transitioned toward a socially engaged poetic framework, largely influenced by the prevailing sociopolitical circumstances confronting the Uyghur community. This study critically examines the Karlık Game, a tradition deeply embedded in Uyghur folk culture, within the framework of Nimşehit’s poem Qarliqname. The Karlık Game is a seasonal practice initiated upon the first snowfall of the year, wherein a central component is the so-called “Karlık Letter.” This letter outlines a series of tasks and obligations that participants are expected to fulfill in accordance with the prescribed structure of the game. The first section of this study explores the sociocultural significance and functional role of the Karlık Game within Uyghur traditions, as reflected in Qarliqname. The second section presents a detailed morphological analysis of the poem, systematically comparing its linguistic features with those of Chagatai Turkish, the historical predecessor of modern Uyghur Turkish. The study concludes with a comparative synthesis of the findings, systematically presented in tabular format for analytical clarity.

Key Words: Uyghur Turks, Karlık Game, Modern Uyghur Turkish.

Giriş

Günümüzde çoğunluğu Müslüman olan Uygur Türkleri, Çin’in kuzey batısındaki Sincan Uygur Özerk Bölgesinde yaşayan, yaklaşık nüfusu 12 milyon olan Türk kavimlerinden biridir. Doğu Türkistan olarak da adlandırılan bu coğrafya farklı kültür, inanış ve yaşam temsillerini tarih boyunca bünyesinde var etmiştir. Doğu Türkistan coğrafyası, geçmişte âlimler, şairler ve devlet adamları yetiştirmesi yönüyle ilmi ve kültürel açıdan önemli bir merkez konumunda olmuştur. Şairlerin birçoğunun, Molla Sıdık Yarkendî, Molla Rahim, Molla Muhammed gibi “molla” ünvanını kullanmaları şairliğin yanı sıra âlim ve arif kimseler de olduklarının da bir göstergesidir. Bu coğrafyadaki ilim ve irfan geleneğinin temsilleri tarihin

*Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Doktora Öğrencisi, kaan.kahraman@mail.ohu.edu.tr Orcid No: 0000-0001-7123-4486

farklı dönemlerinde kendini gösteregelmiştir. Günümüzde bu coğrafya, edebî ve kültürel açıdan geçmişle kıyaslandığında aynı zenginliğine ve derinliğe sahiptir denilebilir. Doğu Türkistan’da Türk dünyasının farklı yerlerinde adını duyurmuş pek çok ozan ve şair bulunmaktadır. Bu şairlerden birisi de asıl adı Armiye Ali Sayrami olan Nimşehit’dir. Şair 1933 yılında Kaşgar’da Çin yönetimine karşı milli bir ayaklanmaya katılmış, savaşta kendisine kurşun isabet edip yaralandığı için kendisine yarı şehit anlamına gelen “Nimşehit” lakabı verilmiştir. Şair daha sonra bu lakabı kendisi için mahlas olarak kullanmıştır (İnayet, 2011: 86).

Şair başlangıçta “halk şiiri” tarzında şiirler yazarken daha sonraları sosyal içerikli şiirler yazmaya başlamıştır. Şairin sosyal içerikli şiirlere yönelmesinin altında Çin ile verilen bağımsızlık mücadelesi yatmaktadır. Şiirlerindeki çoğu temanın “vatan sevgisi” olması bunun bariz bir göstergesidir. Nimşehit, şiirlerinin büyük bir bölümünde, gazel, mesnevi, murabba, muhammes, rubai gibi klâsik nazım şekilleri ya da koşma ve mani gibi halk şiiri nazım şekillerini kullanmıştır (Soydan, 2020: 313).

Bu çalışmada, Uygur Türklerinin kültürel hayatlarında önemli bir yer tutan “karlık oyunu” geleneği Nimşehit’in bu oyunu konu alan şiiri etrafında ele alınacaktır. “Karlık oyunu” geleneği hakkında Nimşehit’in şiirinden örneklerle bilgi verildikten sonra, şiir metni dil özellikleri yönünden değerlendirilecektir. Uygurların geleneğinde önemli bir yer tutan bu oyun mevsimsel bir oyundur. Uygur Türklerinin sosyal hayatlarında önemli bir yer tutan kök meşrebi bir oyunla başlar ve bu oyuna “karlık oyunu” adı verilir. Bu türden oyunları konu alan şiirlere ise “karlukname” adı verilir. Karlık oyunu, o yıl içerisinde karın yağdığı ilk günü kutlamak için söz yazı ve eyleme dayalı olarak oynanan bir oyundur. Uygurların kar yağışı ve onun rengine (beyaz/ak) dayalı yüklenen anlam ile bolluk ve bereket getirdiği düşüncesi ve ilk kar yağışının da kutlanması; yukarıdaki düşüncelere koştur olarak bu oyunun kökeninde ritüelin varlığına kaynaklık ettiği söylenebilir (Kılıç, 2023: 1672-1673).

1. Karlık Oyunu ve Uygurlar / Uygur Şiirindeki Yeri

Karlık oyununun oynanışı şu şekildedir: Nimşehit’in Karlukname şiirinde de yer alan “Biz taşlıduq qarlıq yézıp, bezmi etsile izzet qılıp / Düşmenliri hesret qılıp, qan yığlisunler zarzar” şeklindeki beyit ya da dördlüklerin yazıldığı karlık mektubunu, çevik ve hazırcevap birisi daha önceden belirlenen bir eve bırakır. Bu mektubu bırakan kişi, daha önceden belirlenmiş bu eve gelip, eve selam ile girer. Evde olmayan herhangi bir şey ister. Ev sahibi istenilen şeyin evde bulunmadığını cevap vereceği sırada karlığı bırakacak zamanı ayarlayarak, karlık mektubunu ev sahibinin göreceği bir yere bırakır ve kayıplara karışır. Karlık mektubu eve bırakılıp karlığı bırakan kişi kaçtıktan sonra şu dördlük söylenir:

Karda qarlıq taşlıduq,
Yamğurda yağlıq taşlıduq.
Könglimizniñ xuşluqıda,
Bu oyunni başlıduq

Karda karlık bıraktık
Yağmurda mendil bıraktık.
Gönlümüzün mutluluğunda
Bu oyuna başladık (Davut ve Muhpul, 2011b:

12).

Evine karlık mektubu bırakılan kişi, mektubu bırakan kişiyi yakalayamazsa evine geri döner. Eve bırakılan karlık mektubunda, karlık meşrebinde bulunacak yiyecek ve içecekler, meşrebe katılacaklar ve davet edilecek nağmecilerin adları yazılıdır. Karlıknameyi bırakan kişi ev sahibi tarafından yakalanırsa meşrebi yakalanan kişi düzenler. Oyunu kaybeden kişi, ceza olarak eşeğe ters bindirilir ve yüzüne boya çalınıp yüz karası olarak sergilenir ya da “karlık bırakmanın cezası” olarak seslenilir. Karlık mektubunu bırakan kişi yakalanmazsa, ceza olarak karlık mektubu bırakılan evdeki aile karlık meşrebini düzenlemek zorundadır (Davut ve Muhpul, 2011b:12; Gustaf, 2011: 11).

Uygur Türklerinin inanç sistemlerinde kar bolluk, bereket ve temizliğin sembolüdür. Karın Türkler arasında ilahî bir çağrışımı vardır. Allah rahmetini yeryüzüne yağın kar ile indirmektedir. Şair bunun neticesinde sonsuz şekilde hamd eder. Şair, karın yağmasının beraberinde getirdiği bolluk ve bereket ile âlemin toklukta olduğu, her şeyin bol bol olduğu, rızık endişesine düşüp gam çekilmemesi gerektiğini vurgular. Şairin, şiirin sonunda meyve ve kuruyemişleri sayarken “her qaysidin töt-beş tağar (her bir çeşitten dört beş çuval)” demesi bu bolluğun bir ifadesidir.

Hemdu sanayi bided ol xaliqi perverdigar
Rehmiti bilen qar yağdurup pezlini qildi aşkar
(Şükürler olsun sana yoktan var eden Allah Rahmeti ile kar yağdırıp iyiliğini belli etti.)

Ğem qilmiñiz köp qayğurup, cabduq hemme teyyar irur
Min şükri alem toqçuluq, her nersiler keñ-keñri bar
(Gam çekmeyin çok üzölüp, eşyaların hepsi hazırdır,
Bin şükür âlem toklukta, her şey bol bol var.)

Karın yağışı ile bütün bir tabiat canlanır ve yeşile bürünür. Tabiatın bu şekilde yeniden canlanması hadisenin yarattığı duygusal çağrışım şairin dizelerinde güçlü bir ifade imkânı bulur:

Xellaqu alem qudriti yaz bolsa yamğur yağdurup
Yer, kök, derexler köklitip çöllerni qildi nev bahar
(Alemlerin yaratıcısı kudretiyle yazın yağmur yağdırıp,
Yeri, göğü, ağaçları yeşertip çölleri yaptı ilkbahar.

Qiş bolsa alem çöl bolur, asmanu-yer yeksan bolur
Çöllerni bostan qilgili kadir igem yağdurdi qar

(Kışın âlem çöl olur, yer ve gök bir olur,
Çölleri bostan yapmak için kadir Mevla'm yağdırdı kar.)

Yılın ilk karı toprağa düştüğü zaman Uygur Türkleri arasında birbirlerine karlık vermek gelenek haline gelmiştir. Bu gelenek eğlendirme işlevinin yanı sıra toplumdaki bireyler arasındaki birlik ve beraberlik duygusunu pekiştirir. Toplumsal hafızada süregelen gelenek ve göreneklere bağlı kalma duygusunu güçlü kılar:

Qar yağsa ger bu yurt ara, resmiy boluptur qaide
Bir-birige qarlıq taşlımaq, adet qedimdin baru-bar
(Kar yağarsa eğer bu yurda, resmî hale gelmiştir kural,
Birbirine karlık vermek, eskiden beri var olan âdet.)

Karlık oyunu çerçevesinde oluşturulan eğlence meclisleri bireylerin sosyal yaşamda aktif bir rol almasını sağlar. Nimşehit bunu “bezim eylesek” diyerek dile getirir. Bu eğlence meclislerinin kişilerin hayatlarındaki olumsuzlukları da unutma noktasında rahatlatıcı bir işlev görür.

Pesli zimistan vaqtida, "bezim eylisek" dep arzu
Ğem-ğusini depi etkili dost ve yaran qarlıq yazar
(Kış zamanında, “eğlenme meclisi kurmak”ı arzu edip,
Gamı, kederi defetmek için dost ve arkadaş karlık yazar.)

Karlık için hazırlanacak meclisin belirli kuralları vardır ve bu hususta titiz davranılmalıdır. Eve bırakılan karlık mektubunda, karlık meşrebinde bulunacak yiyecek ve içecekler yazılıdır. Bunların tedarik edilmesi ile ilgili büyük önem gösterilmektedir.

Biz taşlıduq qarlıq yézıp, bezmi etsile izzet qılıp
Düşmenliri hesret qılıp, qan yığlisunler zar-zar
(Biz bıraktık karlık yazıp, meclisi kurun hürmet edip,
Düşmanları dert çekip, kan ağlasın hüngür hüngür.)

Qotanda qoy, ambarda un, sanduqta pul, kütküçi hem
Lazimliqdur yel-yemiş, qendu-şeker bazarda bar.
(Ağılda koyun, ambarda un, sandıkta para
Gereklidir, kuruyemiş, küp şeker, toz şeker pazarda var.)

Karlık mektubunda karlık meşrebi düzenlenmesi esnasında bulunması gereken yiyecek ve içecekler de yazılı olur. Bu yiyeceklerin büyük bölümü eğlence meclisleri ve ziyafetlerde tüketilen atıştırmalık türden yiyeceklerdir. Nimşehit, “Karlıkname” adlı şiirinde bu yiyecekleri şu şekilde sayar:

Çeynekte çay, petnusta nan, zixta kavap, xönda gézek
Maylıq toqaç hem qatlıma, göşnan, hesel, tursun qatur
(Çaydanlıkta çay, tepside ekmek, şişte kebab, dolapta gézek
Yağlı ekmek ve gözleme, etli ekmek, bal dursun sırasıyla.)

Tavuz, qoğun, alma, anar, encür, biye, nespüt, gilās
Badam, üzüm, méğiz, piste her qaysidin töt-beş tağar
(Karpuz, kavun, nar, elma, incir, ayva, armut, kiraz,
Badem, üzüm, çekirdek, antep fıstığı her çeşitten dört beş torba.)

Postmodernizmin beraberinde getirdiği toplumsal değişimle birlikte geleneksel oyunlar da değişim ve dönüşüm süreci içerisine girmiştir. Karlık oyunu da doğal olarak bu dönüşümden etkilenmiştir. Geçmişte mektubun ve birebir canlı performansın ön plana çıktığı oyun sanal ortama aktarılmıştır. Mektubun yerini SMS, yiyecek ve içecek şeklinde olan ikramlıkların yerini maddi değeri ön plana çıkan hediyeler alırken geleneksel oyundaki cezalandırma usulü de nispeten ortadan kaybolmuştur (Kılıç, 2023: 1683).

2. Qarlıqname “Karlık Mektubu” Şiiri ve Dil Özellikleri

-I-

Hemdu sanayi bided ol xalıqı perverdigar
Rehmiti bilen qar yağıdurup pezlini qildi aşkar

Beyitte, Çağatay Türkçesinin bir özelliği olarak “ol” zamirinin kullanıldığı görülmektedir. Şöyle ki: ol xalıqı perverdigar. Çağataycada, üçüncü şahsı ifade eden şahıs zamiri yoktur; yerine işaret zamiri ol kullanılmaktadır. Çağataycada, asıl işaret zamirleri, bu “bu”, ol “o”dur. Ol, üçüncü şahsın şahıs zamiri yerine geçer (Eckmann, 2013: 91-92). Yeni Uygur Türkçesinde üçüncü şahsın teklik ve çokluk şahıs zamirleri u “o”, ular “onlar” şeklindedir (Öztürk, 2020: 70).

Yeni Uygur Türkçesinde teklik üçüncü kişi iyelik ekleri “-i” ve “-si” şeklindedir (Öztürk, 2020: 57). Beyitteki örnekleri: rehmiti “rahmeti”, pezlini “fazlını” şeklindedir.

Çağatay Türkçesinde yaygın olarak kullanılan belirtme durum eki +nı’dır (Argunşah, 2014: 123). Yeni Uygur Türkçesinde belirtme durum eki +ni’dır. İyelikli kelimelerden sonra +n az da olsa rastlanır: “Kañçe **özin** tutsimu bu cudalıktın” (Öztürk, 2020: 58). Beyitteki örneği üçüncü teklik kişi iyelik ekinden sonra +ni şeklindedir: pezlini “fazlını”.

Çağatay Türkçesinde geçmiş zaman kök ve gövde –d zaman işareti +iyelik eklerinden şahıs ekleri ile yapılmaktadır. Çağatay Türkçesinde geçmiş zaman ekinin düz ünlülü olduğu görülmektedir. Şöyle ki: aldı, ketti, okudı, tüşti (Eckmann, 2013: 125). Yeni Uygur Türkçesinde iki tip görülen geçmiş zaman eki vardır. Birinci tip +di (+ti, +du, +dü, +tu, +tü) şeklindedir. İyelik menşeli şahıs ekleri ile yapılır ve Çağatay Türkçesinde olduğu gibi düz ünlülüdür. Çağatayca’dan farklı olarak teklik ikinci şahsın nezaket şekli genellikle +ñiz eki ile bazen de +la, +le eki ile yapılır (Öztürk, 2020: 80). Yeni Uygur Türkçesinde de birinci tip görülen geçmiş zaman eki yuvarlak ünlülüdür. Şiirdeki örnekleri şu şekildedir: qildi “kıldı”, yağdurdi “yağdırdı”.

Çağatay Türkçesinde bile, birle, bilen birlen “ile, birlikte, vasıtasıyla” çekim edatları kullanılmaktadır. Bilen edatının yapısı ile Gabain görüşü şöyledir: bilen < bir+le “bir olmak, bir yapmak.” tan ile “+n” zarf-fiil eki ile oluşmuştur (Gabain, 1998: 96). Yeni Uygur Türkçesinde bilen edatı zamirlerin bazın yalın hâline, bazen ilgi hâline getirilir (Öztürk, 2020: 121). Şiirdeki kullanımı rehmiti bilen “rahmeti” ile şeklindedir.

Yeni Uygur Türkçesinde Arapça ve Farsça kelimelerdeki “f” ünsüzünün “p” ünsüzü şekline geçtiği görülmektedir. Beyitteki “pezli” kelimesi bu duruma örnektir. Şiirdeki diğer örnekler pesl “fasl” ve dep “def” kelimeleridir.

-II-

Xellaqu alem qudriti yaz bolsa yamğur yağdurup
Yer, kök, derexler köklitip çöllerni qildi nev bahar

Çağatay Türkçesinde şartın şimdiki zamanı, kök ve gövde + -sa kip işareti + iyelik eklerinden türemiş şahıs ekleri şeklindedir: barsa, körse, barsalar, körseler (Eckmann, 2013: 126). Yeni Uygur Türkçesinde de şart çekiminin –sa, -se şart ekine iyelik menşeli şahıs eklerinin getirilmesiyle yapıldığı görülmektedir: yazsa, kütse, işlise (Öztürk, 2020: 90). Şiirdeki örnekleri, bolsa “olsa”, yağsa “yağsa”.

Çağatay Türkçesinde kelime başındaki b ünsüzünün umumiyetle muhafaza edildiği bilinmektedir. Çağatay Türkçesindeki kelime başındaki b’lerin korunduğuna dair örnekler şu şekildedir: bağır “bağır, göğüs”, bar “var”, bar- “gitmek”, barmağ “parmak”, bér- “vermek”, bol- “olmak” (Eckmann, 2013: 37). Çağatay Türkçesinden gelen bu özelliğin Yeni Uygur Türkçesinde de aynı şekilde devam ettiği görülmektedir. Şiirdeki örnekleri bolsa “olsa”, bolur “olur”, bar “var” şeklindedir.

Çağatay Türkçesinde zarf fiil eklerinden biri –p-, -ban /-ben zarf fiil ekidir. Çağatay Türkçesindeki bu zarf fiil eki Yeni Uygur Türkçesinde de en çok kullanılan zarf fiil eklerinden biridir. Çağatay Türkçesinde de Yeni Uygur Türkçesinde ünlü ile biten fiillere doğrudan, ünsüz ile biten fiillere ise düzlük-yuvarlaklık uyumuna uygun olarak –i, -u, -ü yardımcı ünlülerini alarak gelirler. Çağatay Türkçesinde de Yeni Uygur Türkçesinde de genişlemiş şekli olan –ban sadece şiir dilinde görülür (Eckmann, 2013: 119, Öztürk, 2020: 110). Şiirdeki örnekleri: yağdurup, “yağdırıp”, köklitip “yeşertip”, qilip “kılıp”, yézip “yazıp”, qayğurup “kaygılanıp”, şeklindedir.

Çağatay Türkçesinde de Yeni Uygur Türkçesinde de ismin çokluk şekli –lar, -ler ekleri ile yapılmaktadır. Şiirdeki örnekleri, derexler “ağaçlar”, çöllerni “çölleri”, düşmenliri “düşmanları”, yiğlisunler “ağlasınlar”, nersiler “her şey” şeklindedir.

-III-

Qiş bolsa alem çöl bolur, asmanu-yer yeksan bolur
Çöllerni bostan qilgili kadir igem yağdurdi qar

Çağatay Türkçesinde geniş zamanın olumlu şekli, fiil tabanı + -(a, u)r+ şahıs zamirleri ile yapılır. Yeni Uygur Türkçesinde de geniş zamanın olumlu şekli bu şekilde yapılır. –Ur, –ür ekinin kullanılışı daha çok şiir diline has olup yaygın değildir (Öztürk, 2020: 85). Şiirdeki kullanımları bu şekline örnek oluşturur: bolur “olur”, irur.

Çağatay Türkçesindeki - ğalı /geli, -kalı / -keli zarf fiil eki, Yeni Uygur Türkçesinde ilk hecesi dar ünlülü olarak -ğili / -gili, -kili / -kili olarak karşımıza çıkar. Yeni Uygur Türkçesinde Çağatay Türkçesinden farklı olarak -ğini / -gini şeklinde ünsüz uyumuna uygun olarak da kullanılır. Beyitteki örneği şu şekildedir: qılğili.

-IV-

Qar yağsa ger bu yurt ara, resmiy boluptur qaide
Bir-birige qarlıq taşlımaq, adet qedimdin baru-bar

Çağatay Türkçesinde yönelme durum eki +GA,+KA,+A,+nA şeklindedir (Eckmann, 2013: 71). Yeni Uygur Türkçesinde de +GA/ +KA yönelme hâli eki olarak kullanılır (Öztürk, 2020: 59). Beyitteki örneği şu şekildedir: bir-birige “birbirine”.

Çağatay Türkçesinde ayrılma hâl eki olarak Karahanlı ve Harezmi Türkçesinde olduğu gibi +dIn kullanılır. Tonsuz ünsüzle biten kelime tabanlarına +dIn biçiminde geldiğinde ünsüz uyumu bozulmaktadır. Bazen tonsuz ünsüzle biten kelime tabanlarına tonsuz ünsüzlü ekler gelerek ünsüz uyumu sağlanır. Yeni Uygur Türkçesi gramerinde de ayrılma durum eki telaffuzda düzlük-yuvarlık uyumuna uygundur. Yeni Uygur Türkçesinin imlasının bir özelliği olarak -din /- tin şeklinde ince-dar-düz ünlü ile yazılır (Soydan, 2020: 315). Şiirdeki örnekleri qedimdin, “eskiden”, qaysidin “her birinden” şeklindedir.

-V-

Pesli zimistan vaqtida, "bezim eylisek" dep arzu
Ğem-ğusini depi etkili dost ve yaran qarlıq yazar

Çağatay Türkçesinde bulunma durum ekleri: -da / -de; sedasız konsonantlardan sonra – ta / -te; şiirde, üçüncü şahıs iyelik ekinden sonra umumiyetle, -nda /- nde şeklindedir (Eckmann, 2013: 76). Yeni Uygur Türkçesinde de ismin kendisinde bulunma ifade eden fiillerle münasebette olduğunu gösteren haldir. Uyuma bağlı olarak –da, -de, -ta, -te eki ile yapılır. Uygur Türkçesinde bulunma durum ekinin yardımcı ses “n” ekini almadan da kelimeye bağlandığı görülür (Öztürk, 2020: 59). Şiirdeki örnekleri vaqtida “zamanında”, qotanda “ağılda”, sanduqta “sandıkta”, bazarda “pazarda”, çeynekte “çaydanlıkta”, petnusta “tepside”, zixta “şişte”, xönda “dolapta”, şeklindedir.

-VI-

Ğem qılmiñiz köp qayğurup, cabduq hemme teyyar irur
Miñ şükri alem toqçuluq, her nersiler keñ-keñri bar

Çağatay Türkçesinde azlık-çokluk (miktar) bildiren zarflardan biri “köp” zarfıdır. Aşırılık derecesi gösterirler (Uçar, 2011: 412): Kim anıñ kaşında mecnûn asru köp dâna êmiş "Onun karşısında Mecnun çok bilgili imiş" (Bedayi’u’l Vasat, 267/1) Yeni Uygur Türkçesinde de köp “çok, fazla” miktar zarfı ile karşılaşmaktayız. Az sözle, köp anla, az ye, köp çayna “Az konuş, çok dinle, az ye, çok çiğne” (Öztürk, 2020: 77). Şiirdeki örneği köp qayğurup “çok üzülüp” şeklindedir.

Çağatay Türkçesinde kelime başındaki b, (n, ng) gibi bir nazal konsonanttan önce birkaç kelime m’ye dönüşür: man- (Batı Türkçesi ban-) “bir sıvıya, suya sokmak, banmak”, mén (Orhun ben) “ben” (Eckmann, 2013: 37). Bu özellik Yeni Uygur Türkçesinde de devam etmektedir. Şiirde şu şekilde örneklenmiştir: miñ şükri “bin şükür”.

Türkiye Türkçesi yazı dilinde bulunmayan ama ağızlarda sıklıkla karşılaşılan ñ geniz n’si Uygur yazı dilinde görülür. Beyitteki “miñ” kelimesi buna örnektir. Şiirdeki diğer örnekleri “keñ-keñri” ve “qılmiñiz” kelimeleridir.

-VII-

Çeynekte çay, petnusta nan, zixta kavap, xönda gézek
Maylıq toqaç hem qatlıma, göşnan, hesel, tursun qatur

Çağatay Türkçesinde kelime başındaki t’lerin umumiyetle muhafaza edildiği görülmektedir. Kelime başındaki t, birkaç kelime d’ye dönüşür: dağı (<tağı) "ve; dahi, de", dék/g "gibi", dégrü (<tegürü) "kadar, dek" (Eckmann, 2013: 39). Çağatay Türkçesindeki bu

kullanımın Yeni Uygur Türkçesinde de devam ettiği görmekteyiz. Şiirdeki örnekleri: tursun “dursun”, töt “dört” şeklindedir.

2.1. Yapım Ekleri

İsimden isim yapım ekleri:

+çilik/ +çilik/ +çuluk: Meslek ve meşguliyet isimleri yapan +çi ekine +lık/ +lik/ +luk eklerinin getirilmesiyle şahıslara bağlı olmayan meslek ve meşguliyet isimleri yapar: tebabätçilik < tebabät+çilik “doktorluk, tabiplik” (URS 1968: 341). Şiirdeki örneği: toq+culuk.

+lık / +lik / +luk / +lük: Bir yere, nesneye mensubiyet, aitlik, içinlik ve o nesnenin varlığını, çokluğunu bildiren isimler türetir: su+luk “sulu”, dereh+lik “ağaçlık”, tömürçi+lik “demircilik”, yamğur+luk “yağmurluk” (YUTG 2020: 36). Şiirdeki örnekleri qar+lik, lazim+lik.

İsimden fiil yapım ekleri:

+la- / +le-: En işlek fiil yapma ekidir: o+la- “avlanmak”, alkiş+la- “alkışlamak”, aq+la- “aklamak”, cem+le- “toplamak” (YUTG 2020: 44). Şiirdeki örnekleri: kök+li-, taş+li-

+r-: Çim+(i) r- “somurtmak”, qayğu+r- “kaygı, elem çekmek”, qısqa+r- “kısaltmak” (ÖTG 2017: 76). Şiirdeki örneği: qayğu+r-

Fiilden isim yapım ekleri:

-ğuçi / -güçi / -kuçi / -küçi: Fiilde belirtilen hareketle meşgul olan kişi adı türetir: at-ğuçi “pamuk atıcısı”, oqut-ğuçi “öğretmen”, kör-güçi “gören, şahit” (YUTG 2020: 50). Şiirdeki örneği: küt-küçi.

-mur: Ekin Çağatay Türkçesindeki örnekleri sınırlıdır: ta-mur “damar” LD 343/1, yam+ğur “yağmur” SS 192: 44 (Uçar, 2011: 101). Şiirdeki örneği yağ-mur.

Fiilden fiil yapım ekleri:

-dur- / -dür- / -tur- / -tür-: Min-dür- “bindirmek”, kiy-dür- “giydirmek”, öl-tür- “öldürmek” (YUTG 2020: 53). Şiirdeki örneği: yağ-dur-

-t-: İşlek geçişlilik ekidir: aqar-t- “ağartmak”, éz-(i)t- “akıtmak”, tohta-t- “bekletmek” (YUTG 2020: 54). Şiirdeki örneği: kök+li-t-

Sonuç

Çağatay Türkçesi	Yeni Uygur Türkçesi	Şiirde geçen örnekler
Çağatay Türkçesinde üçüncü şahsın teklik şahıs zamiri için ol kullanılır.	Yeni Uygur Türkçesinde de üçüncü şahsın teklik şahıs zamiri için ol kullanılır.	ol xaliqi perverdigar.
Çağatay Türkçesinde yaygın olarak kullanılan belirtme durum eki +nı’dır.	Yeni Uygur Türkçesinde belirtme durum eki +ni olarak karşımıza çıkar.	pezlini.
Çağatay Türkçesinde geçmiş zaman ekinin düz ünlülü olduğu görülmektedir.	Görülen geçmiş zaman eki çokluk 1. şahıs yuvarlak ünlülü, diğer şahıslarda düz ünlülüdür.	qildi, yağdurdı.
Çağatay Türkçesinde bile, birle, bilen birlen “ile, birlikte, vasıtasıyla” çekim edatları kullanılmaktadır.	Yeni Uygur Türkçesinde bilen edatı zamirlerin bazı yalın hâline, bazen ilgi hâline getirilir.	rehmiti bilen.
Çağatay Türkçesinde şartın şimdiki zamanı, kök ve gövde + -sa kip işareti + iyelik eklerinden türemiş şahıs ekleri şeklindedir.	Yeni Uygur Türkçesinde de şart çekiminin –sa, -se şart ekine iyelik menşeli şahıs eklerinin getirilmesiyle yapıldığı görülmektedir.	bolsa, yağsa.
Çağatay Türkçesinde kelime başındaki b ünsüzünün umumiyetle muhafaza edildiği bilinmektedir.	Kelime başı b’lerin Yeni Uygur Türkçesinde de aynı şekilde devam ettiği görülmektedir.	bolsa, bolur, bar.
Çağatay Türkçesinde zarf fiil eklerinden biri –p-, -ban /-ben zarf	Yeni Uygur Türkçesinde de en çok kullanılan zarf fiil eklerinden	yağdurup, köklitip, qilip, yézip.

fiil ekidir.	biridir.	
Çağatay Türkçesinde - ğalı /geli, -kalı / -keli zarf fiil ekinin ilk hecesi geniş ünlülüdür.	Yeni Uygur Türkçesinde ilk hecesi dar ünlülü olarak -ğili / -gili, -kili / -kili olarak karşımıza çıkar.	qilğili.
Çağatay Türkçesinde yönelme durum eki +GA,+KA,+A,+nA şeklindedir.	Yeni Uygur Türkçesinde de +GA/+KA yönelme hâli eki olarak kullanılır.	bir-birige
Çağatay Türkçesinde ayrılma hâl eki olarak Karahanlı ve Harezmi Türkçesinde olduğu gibi +dIn kullanılır.	Yeni Uygur Türkçesinin imlasının bir özelliği olarak -din /- tin şeklinde ince-dar-düz ünlü ile yazılır.	qedimdin, qaysidin
Çağatay Türkçesinde azlık-çokluk (miktar) bildiren zarflardan biri “köp” zarfıdır	Yeni Uygur Türkçesinde de köp “çok, fazla” miktar zarfı ile karşılaşmaktayız.	köp qayğurup
Çağatay Türkçesinde kelime başındaki b, (n, ng) gibi bir nazal konsonanttan önce birkaç kelimede m’ye dönüşür.	Yeni Uygur Türkçesinde de devam etmektedir.	miñ şükri
Bulunma hâl ekinin kelimeye yardımcı ses “n” ekini almadan bağlandığı görülür.	Uygur Türkçesinde bulunma durum ekinin yardımcı ses “n” ekini almadan da kelimeye bağlandığı görülür	vaqtida.
Kelime başı t’lerin umumiyetle muhafaza edilmesi.	Çağatay Türkçesindeki bu kullanımın Yeni Uygur Türkçesinde de devam ettiği, korunduğu görülür.	tursun, töt

Tablo 1: Çağatay ve Yeni Uygur Türkçelerinin Şekil Bilgisi Açısından Karşılaştırılması

Yeni Uygur ve Türkiye Türkçesi Ses ve Şekil Değişiklikleri	
Yeni Uygur Türkçesi	Türkiye Türkçesi
Hemd	Hamd
Eded	Aded
Rehmit	Rahmet
Bilen	İle
Pezl	Fazl
Aşkar	Aşık
Bolsa	Olsa
Ğılğili	Kılalı
Ger	Eğer
Pesl	Fasıl
Resmiy	Resmi
Bir-birige	Bir-birine
Gedim	Kadim
Bar	Var
Vaqtida	Vaktinde
Dep	Def
Yézip	Yazıp
Düşmen	Düşman
Hesret	Hasret
Yigla-	Ağla-
Ğem-gusi	Gam gussa
Min	Bin
Qoy	Koyun
Sandıq	Sandık
Bazar	Pazar
Kavap	Kebab
Tur-	Dur-
Tavuz	Tavuk
Alma	Elma

Encür	İncir
Gilas	Kiraz
Badam	Badem
Piste	Fıstık
Töt	Dört

Tablo 2: Yeni Uygur ve Türkiye Türkçesi Ses ve Şekil Değişiklikleri

Yukarıdaki tablolar çerçevesinde değerlendirilecek olursa Çağatay Türkçesindeki şekil bilgisel özelliklerin, bazen birebir aynı kaldığı bazen de çok az değişikliğe uğrayarak Yeni Uygur Türkçesinde izlerine rastlandığı görülebilmektedir. Türkiye Türkçesi ve Yeni Uygur Türkçesi arasında ciddi ölçüde fonetik farklılıkların olduğu göze çarpmaktadır. Karlık oyunun ise mevsimsel/takvimsel bir oyun olarak Uygur Türklerinin kültürel ve sosyal hayatlarında önemli bir işlevi olduğu aşikardır. Karlık oyunu eğlendirici, eğitici işlevleri ile birlikte toplumun sosyalleşmesi açısından önem taşımaktadır. Modernleşme ile birlikte gün geçtikçe toplumların değişmesi ile birlikte geleneksel kültürlerin de dönüştüğü görülmektedir. Önceleri yazılı bir mektup çerçevesinde fiziksel olarak icra edilen oyun sanal ortama taşınmıştır. Bütün bu değişimlere rağmen Uygur Türklerinin sanal ortam da bu geleneği devam ettirmeleri onların bu geleneğe büyük değer verdiklerinin bir göstergesidir.

KAYNAKÇA

- Argunşah, Mustafa (2014), *Çağatay Türkçesi*, İstanbul, Kesit Yayınları.
- Çoşkun, Mustafa Volkan. (2017). *Özbek Türkçesi Grameri*, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Davut, R.-Muhpul, Y. (2011b). Uygur Meşrep Medeniyeti III. Ürümçi: Şincan Güzel Senet-Foto Suret Neşriyatı.
- Eckmann, Janos (2013). *Çağatayca El Kitabı*, (çev. Günay Karaağaç), İstanbul, Kesit Yayınları.
- Gabain, Von. Annemaria (1988), *Eski Türkçenin Grameri* (Çev. Mehmet Akalın), Ankara, TDK Yayınları.
- Gustaf, Raquette (2011). “Qasim Axunniñ Kamil Ependige Yazğan Alte Parçe Xéti” (çev.: Zulhayat Ötkür), *Miras Jurnili*, 123(1), 8-18.
- Harbalioğlu, Neşe (2019), *Uygur Şair Nimşehit ve Şiirleri*, Kayseri, Kimlik Yayınları.
- İnayet, Alimcan (2011), “Nimşehit ve Edebi Faaliyetlerine Bir Bakış”, *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, 11 (1), 85-98.
- Kılıç, Ebru (2023), “Kuşaklararasılık Bağlamında Geleneksel Oyundan Dijital Oyuna: Uygurların Karlık Oyunu”, *Motif Akademi Halkbilimi Dergisi*, 16(44), 1669-1687.
- Kurban, İklil (2013). *Yeni Uygur Türkçesi Sözlüğü*, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Öztürk, Rıdvan (2020). *Yeni Uygur Türkçesi Grameri*, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Soydan, Serpil (2020), “Nimşehit’in Dostlarımgı Şiirindeki Dil Özelliklerine Bir Bakış”, VII. Uluslararası Türk Dünyası Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri (20-23 Ekim Niğde), C. I, UTUDAŞ Bildiriler Kitabı, s. 313-326.
- Uçar, Filiz Meltem (2011), *Çağatay Türkçesinde İsim*, (Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmış Doktora Tezi), Kayseri.

